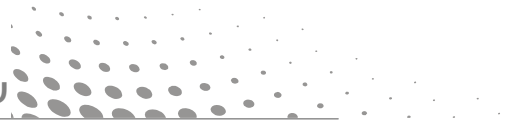

ԱԳՐԱՐՍԻՆ

ՔԱՂՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՍԵՐԳԵՅ ՍԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

ՀՊՏՀ մակրոէկոնոմիկայի ամբիոնի պրոֆեսոր,
աշխարհագրական գիտությունների դոկտոր

ՀՈՂԻ՝ ՈՐՊԵՍ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Համաշխարհային տնտեսության զարգացման ներկա ժամանակաշրջանում, երբ աշխարհի բնակչության թիվն արդեն անցնում է 7 միլիարդից, և արագորեն աճում են նաև մարդկանց պահանջներն ու հետաքրքրությունները նյութական արտադրության բոլոր բնագավառների նկատմամբ, հույժ կարևոր խնդիր է դարձել բնական բոլոր տեսակի ռեսուրսների նպատակային, խնայողաբար, համալիր օգտագործումը:

Այս խնդիրն, անկասկած, արդիական է բոլոր երկրների համար, սակայն առաջնային է հատկապես տարածքային առումով փոքր երկրների դեպքում, որոնց տնտեսությունը շատ բնագավառներում կախված է ներմուծվող հումքատեսակներից և պատրաստի արտադրանքից: Այդպիսի երկրների շարքում է դառն Ճակատագրի բերումով 300 հազ. կմ² տարածքի 90%-ը կորցրած, այժմյան ընդամենը 30 հազ. կմ² տարածք ունեցող մեր հանրապետությունը: Իսկ եթե հաշվի առնենք նաև այն հանգամանքը, որ նշված տարածքի պատկառելի մասն էլ համատարած լերկ ժայռեր, բարձրադիր լեռնաշղթաներ են, ապա կարելի է պատկերացնել, թե որքան սահմանափակ են տնտեսական գործունեության տարածքային նպաստավոր հնարավորությունները:

Այնուհանդերձ, մենք բոլորովին էլ այն կարծիքին չենք, որ եթե դեռևս նավթ ու գազ չունենք, չենք կարող զարգացած տնտեսություն ունենալ: Մեր տարածքի բնակչության քանակի համեմատությամբ ունենք բնական այնքան պաշարներ (պղինձ, մոլիբդեն, բազմամետաղներ, ոսկի, եզակի քարանյութեր, նաև հողային ու շատ այլ), որ եթե դրանք օգտագործենք ժամանակակից գիտատեխնիկական նվաճումներին համապատասխան մեթոդներով, ապա կարող ենք ստեղծել Շվեյցարիայի, Լյուքսեմբուրգի ու Եվրոպական զարգացած այլ երկրների մակարդակի տնտեսություն:

Մեզ համար (ինչպես նաև մյուս բոլոր երկրների), անշուշտ, կենսական նշանակություն ունեն հողային ռեսուրսները: Հայաստանի Հանրապետությունը պատկանում է աշխարհի սակավահող երկրների շարքին: Ըստ որում, հանրապետությունը մեկ շնչին բաժին ընկնող մշակվող հողատարածքով աշխարհում վերջին տեղերում է՝ 0,22 հեկտար (միայն վարելահողերը՝ 0,18 հեկտար)¹: Նշենք, որ ԱՄՆ-ում մեկ շնչին բաժին ընկնող մշակվող հողատարածքները կազմում են 0,85, Կանադայում՝ 2,0, Արգենտինայում՝ 1,1, Չինաստանում՝ 0,15, Ճապոնիայում՝ 0,05 հեկտար²:

Փաստորեն, մենք, այս առումով, նկատելիորեն առաջ ենք Չինաստանից և Ճապոնիայից (որի ցուցանիշը աշխարհում վերջինն է): Սակայն շատ կարևոր է, թե եղած հողատարածքներն ինչպես են օգտագործվում: Չինաստանն ու Ճապոնիան աշխարհում հողատարածքների խիստ խնամքով օգտագործման փայլուն օրինակներ են, որոնց փորձը հեշտ կլինի ուսումնասիրել և կիրառել:

Վերջին տվյալներով մեր հանրապետության գյուղատնտեսական նշանակության հողատարածքները 2100,9 հազ. հեկտար են, որից վարելահողերը՝ ընդամենը 448,5 հազ. հեկտար³:

Նախ նշենք, որ վերջին 12 տարիներին հանրապետության վարելահողերի տարածքները զգալիորեն կրճատվել են: Մասնավորապես, ըստ Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական տարեգրքի տվյալների, 1998 թ. դրանք կազմել է 494,3 հազ., իսկ 2010 թ.՝ 448,5 հազ. հեկտար⁴:

Այսպիսով՝ նշված կարճ ժամանակում վարելահողերի տարածքը կրճատվել է ավելի քան 46 հազ. հեկտարով, որը մեր հանրապետության համար նշանակալի ցուցանիշ է: Մտահոգիչն այն է, որ ավելի մեծ չափերով նվազել են հանրապետության ցանքատարածքները:

Եթե հանրապետության ցանքատարածքները 1995 թ. 351,9 հազ. հեկտար էին, ապա 2010 թ. դրանք կազմել են 283,4 հազ. հեկտար, այսինքն՝ կրճատվել են ավելի քան 68 հազ. հեկտարով: Այս ցուցանիշների համակարգում շատ մտահոգիչ է հատկապես հացահատիկային մշակաբույսերի ու խաղողի այգիների տարածքների նվազումը: Մասնավորապես՝ միայն 2006-2010 թթ. հացահատիկային մշակաբույսերի ցանքերը կրճատվել են ավելի քան 27 հազ. հեկտարով (թեև նշված ժամանակաշրջանում հացահատիկի համախառն բերքն ավելացել է 114 հազ. տոննայով)⁵:

Խաղողագործությունը թերևս, երկրի ամենաեկամտաբեր բնագավառներից մեկն է եղել դեռ հին ժամանակներից, որի շնորհիվ միջազգային տոնավաճառներում և ցուցահանդեսներում մեր արտադրած գինիներն ու կոնյակները միշտ արժանացել են ոսկե մեդալների ու դիպլոմների: Ի դեպ, նշենք, որ հայկական կոնյակն առաջին անգամ «Գրան պրի» մրցանակի է արժանացել 1901 թ. Փարիզում՝ շնորհիվ ռուս հայտնի գործարանատեր Շուստովի, ով այդ ժամանակներում Հայաստանում կազմակերպել էր գործարանային եղանակով գինու և կոնյակի արտադրություն:

Հաշվի առնելով խաղողի արտադրության բարձր արդյունավետությունը՝ մեր հանրապետությունում մինչև 1988 թ. խաղողի այգիների տարածքը հա-

¹ Տե՛ս **Ս.Մելքունյան**, Ընդհանուր տնտեսական աշխարհագրություն, Եր., 2012, էջ 79:

² Տե՛ս նույն տեղը:

³ Տե՛ս Հայաստանի վիճակագրական տարեգրք, 2011, էջ 297:

⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 301:

սել էր ավելի քան 37 հազ. հեկտարի: Ցավոք, հետագա տարիներին գյուղատնտեսության այս ճյուղի նկատմամբ ոչ պատշաճ ուշադրության հետևանքով խաղողի այգիների տարածքները մեծապես կրճատվեցին. եթե 1978 թ. դրանք կազմում էին 37.1 հազ. հեկտար, ապա 2010 թ. տվյալներով՝ ընդամենը 17.4 հազ. հեկտար⁶:

Ինչպե՞ս է անդրադառնում բնական առավել կենսական նշանակություն ունեցող հողային ռեսուրսների օգտագործման նկատմամբ ոչ պատշաճ ուշադրության հանգամանքը մեր տնտեսության վրա առհասարակ:

Մինչև խորհրդային կարգերի փլուզումը հանրապետության գյուղատնտեսության համակարգում կային 804 կոլեկտիվ (կոլխոզային) և պետական (սովխոզային) տնտեսություններ: Գյուղական բնակավայրերի ամբողջ բնակչության միասնական ջանքերով, ինչպես նաև պետության մշտական աջակցությամբ (գիտական, տեխնիկական, տրանսպորտային, պարարտանյութերի, թունաքիմիկատների, ոռոգման ջրի բավարարման, ստացված բերքի մթերման, իրացման և այլ առումներով) ոչ միայն եղած վարելահողերն էին հիմնականում օգտագործվում, այլև զգալի մեկիորատիվ աշխատանքներ էին կատարվում քարքարոտ, ճահճացած հողատարածքները յուրացնելու նպատակով:

Հողի սեփականաշնորհումից հետո (որը, մեր համոզմամբ, կատարվել է շատ հապճեպ, առանց նախապատրաստական լուրջ աշխատանքների) հանրապետությունում, արդեն 2003 թ. տվյալներով, ստեղծվել էր 337906 գյուղական տնտեսություն, այսինքն՝ կար հողի այդքան սեփականատեր, իսկ հողատեսքերի տարածքը 461.3 հազ. հեկտար էր⁷:

Այժմ հանրապետության գյուղացիական յուրաքանչյուր տնտեսություն, միջին հաշվով, ունի շուրջ 1,3 հեկտար հողատեսք: Սակայն շատ կարևոր է պարզել, թե այդ հողատեսքը, որն ընդգրկում է վարելահողեր ու բազմամյա տնկարկներ, ինչպես է օգտագործվում:

Մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ բոլոր մարզերում էլ գյուղացիներն իրենց հատկացված հողատարածքները ամբողջությամբ չեն կարողանում օգտագործել, մշակել: Նույնիսկ Արարատյան դաշտում, որը գյուղատնտեսության հիմնական տարածաշրջանն է և տրանսպորտային, ոռոգման, մթերքի իրացման առումներով նպաստավոր դիրք ունի, շատ մոտ է Երևան քաղաքին՝ մթերքի խոշորագույն սպառողին, հողատարածքները նույնպես լրիվ չեն օգտագործվում:

Մոտավոր հաշվարկներով՝ հանրապետության սեփականաշնորհված հողատարածքների 40%-ից ավելին չի օգտագործվում: Իսկ մեր բնակլիմայական պայմաններն այնպիսին են, որ մշակվող, մեկիորացված տարածքները 2-3 տարի անգործության մատնվելուց հետո նորից անապատանում են:

Իսկ ինչպե՞ս բացատրել, որ մեր սակավահող հանրապետությունում սեփականաշնորհված հողատարածքների պատկառելի մասը չի օգտագործվում, և գյուղատնտեսական բազմաթիվ արտադրատեսակներ (հացահատիկ, բանջարեղեն, մրգեր), որոնք մեզ մոտ լավ աճում են, ներմուծվում են հարևան և նույնիսկ հեռավոր երկրներից:

Պատճառները շատ են, նշենք դրանցից մի քանիսը.

1. Հողի սեփականաշնորհումը կատարվել է առանց նախապատրաստական աշխատանքների ու գիտական հիմնավորումների: Բոլոր մարզերում

⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 308:

⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 301:

մեր ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ գյուղացիներին հողակտորներ են հատկացվել տարբեր հեռավորությունների վրա գտնվող վայրերից: Քանի որ շատ գյուղացիներ չունեն սեփական տրանսպորտային միջոցներ, հող մշակող, բերքը հավաքող գյուղատնտեսական մեքենաներ վարձելու հնարավորություններ, բնականաբար, չեն կարողանում իրենց հատկացված հողակտորներն օգտագործել:

2. Հաճախ հողատարածքների օգտագործմանը խոչընդոտում է ոռոգման, ջրառի ոչ կատարյալ համակարգը: Գյուղացուն հնարավորություն պետք է տալ անհրաժեշտ չափով ոռոգման ջուր օգտագործելու, որպեսզի բերքն աճեցնելուց, հավաքելուց, իրացնելուց հետո կարողանա վճարել դրա վարձը:

3. Գյուղացիների մեծ մասը հնարավորություն չունի աճեցրած գյուղմթերքներն իրացնել շուկայում, դրանից օգտվում են վերավաճառողները: Զարգացած երկրների օրինակով պետական աջակցություն է անհրաժեշտ արտադրված գյուղմթերքը տեղում իրացնելու համար:

4. Ոչ բոլոր գյուղացիներն են կարողանում ձեռք բերել պարարտանյութեր, թունաքիմիկատներ, բարձր բերքատվությամբ սերմեր, ուստի կատարված աշխատանքի դիմաց չի ստացվում այնքան եկամուտ, որ հողատարածքները նորից մշակելու շահագրգռվածություն առաջանա:

5. Խաղողագործն ամբողջ տարին չարչարանքով բարձր որակի խաղող է աճեցնում, որից արտադրվում են միջազգային շուկայում մրցանակների արժանացած գինու, կոնյակի տեսակներ, սակայն այդ նույն խաղողի 1 կգ-ի դիմաց վերամշակող ձեռնարկությունների տերերը գյուղացուն շատ ցածր գին են վճարում: Արդյոք դա չէ՞ պատճառներից մեկը, որ մեր երբեմնի խաղողի 37 հազար հեկտար այգիների տարածքն այժմ ընդամենը 17,4 հազար հեկտար է կազմում⁸:

6. Կարծում ենք՝ հրատապ է ինտենսիվորեն զարգացած գյուղատնտեսություն ունեցող երկրների փորձի լայնորեն ներդրումը մեզանում, բացի դրանից, անհրաժեշտ է գյուղում կազմակերպել կոլեկտիվ, ֆերմերային տնտեսություններ, որպեսզի հնարավոր լինի ժամանակակից գիտատեխնիկական մեթոդների կիրառությունը մեր գյուղացիական տնտեսություններում:

Ինչպես նախկինում, այժմ էլ հանրապետությունում արտադրվող հացահատիկը չի բավարարում մեր պահանջները, և դրա մեծ քանակություն ներմուծվում է արտասահմանից՝ Կանադայից, ԱՄՆ-ից, Ֆրանսիայից, Ռուսաստանից և հեռավոր այլ երկրներից: Վերջին տվյալներով հացահատիկի և ալյուրի տարեկան ներմուծման ծավալը հասնում է 250-300 հազ. տոննայի, այն դեպքում, երբ մեր սակավահող երկրի 448,5 հազ. հեկտար վարելահողերի 165 հազ. հեկտարը, փաստորեն, չի օգտագործվում: Ի դեպ, չի գործադրվում նաև ավելի նպաստավոր բնական պայմաններ ունեցող Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության շուրջ 150 հազ. հեկտար վարելահողերի 98 հազարը:

Բազմիցս առիթ ենք ունեցել նշելու, որ գյուղատնտեսական նշանակություն ունեցող հողատարածքների մեծ մասը շարքից դուրս է գալիս Լեռնահանքային արդյունաբերության թափոնների պատճառով: Մեր ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվել է, որ միայն բնական քարանյութերի արդյունահանման հետևանքով հանքավայրերի թափոնների տակ (լքված հանքավայրերի հետ միասին) անգործածելի է դարձել 6,5-7,0 հազ. հեկտարը

⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 308:

(հիմնականում սևահողեր)⁹: Մինչդեռ հայտնի է, որ բոլոր տեսակի հանքանյութերի արդյունահանումից հետո սպառված հանքավայրերի, դրանց շրջակայքի թափոններով զբաղեցված տարածքների ռեկուլտիվացումը և գյուղնախարարության տնօրինությանը հանձնումը պարտադիր պահանջ է, որը հիմնականում չի կատարվում:

Հայաստանի Հանրապետության ռելիեֆային բարդ կառուցվածքով ու կլիմայական բազմազանությամբ պայմանավորված՝ այստեղ առաջացել են գիտությանը հայտնի գրեթե բոլոր հողատեսակները՝ սկսած անապատայինից մինչև բարձրլեռնային «կմախքային» հողատեսքերը:

Ի դեպ, մեր տիպիկ լեռնային երկրի հողահանդակների ընդհանուր տարածքի միայն 25% են սևահողեր: Դրանք շատ նպաստավոր են հատկապես հացահատիկի արտադրության համար: Այսպիսի հողատարածքներով առավել հարուստ է Շիրակի մարզը, որը դեռ հնուց հայտնի է եղել որպես Հայաստանի հացի շտեմարան: Սակայն հենց այստեղ՝ Շիրակի դաշտում են գտնվում նաև մեր հանրապետության տուֆաքարի խոշորագույն հանքավայրերը: 1928 թվականից առ այսօր այստեղ՝ հատկապես Արթիկի տարածաշրջանում գործող տուֆի բազմաթիվ հանքավայրերում առաջացող հսկայական թափոնները և լքված հանքերը զբաղեցնում են ավելի քան հազար հեկտար սևահողային տարածք:

Կարծում ենք՝ Շիրակի, Լոռու դաշտերում, ինչպես նաև հանրապետության մյուս տարածաշրջաններում տուֆի, բազալտի, գրանիտի ու այլ քարանյութերի արդյունահանումից առաջացող հսկայական թափոնների տակ գտնվող և սպառված, լքված քարհանքերի զբաղեցրած սևահողային տարածքների ռեկուլտիվացումն ու որպես հողահանդակների օգտագործումը մեզ համար հրամայական պահանջ է:

Վերջին տվյալներով Հայաստանի Հանրապետությունում չօգտագործվող վարելահողերի տարածքն այնքան է, որքան այժմ գործածվում է հացահատիկի մշակման նպատակով՝ ստանալով մինչև 400 հազ. տոննա հացահատիկ: Այսինքն՝ եթե մեր վարելահողերի չմշակվող տարածքներն օգտագործվեն հիմնականում հացահատիկ արտադրելու համար, հանրապետությունում դրա արտադրությունը հնարավոր կլինի հասցնել առնվազն 700 հազ. տոննայի: Եթե մեր գյուղատնտեսական՝ հատկապես հացահատիկի արտադրությունը դնենք ինտենսիվ զարգացման ուղու վրա և մեկ հեկտարից բերքատվությունն այժմյան 20 ցենտներից հասցնենք 35-40 ցենտների (եվրոպական երկրներում այս ցուցանիշը շատ ավելի բարձր է), ապա կարող ենք մեր երկիրը հացահատիկ ներմուծողից դարձնել արտահանող:

Իսկ եթե Հայաստանի Հանրապետության հետ բազմակողմանիորեն միասնացած ԼՂՀ առավել բերքատու, բայց առայժմ չօգտագործվող վարելահողերը նույնպես մշակվեն, ապա, կարծում ենք, հայկական երկու հանրապետությունների գյուղատնտեսական մթերքի արտադրության հեռանկարային հիմնախնդիրները հնարավոր կլինի լուծել:

Համոզված ենք՝ մեր երկրի հողային ռեսուրսների առավելագույնս խնայողաբար, արդյունավետ մեթոդներով օգտագործումը կարող է դառնալ բնակչության բարեկեցության մակարդակի բարձրացման, ինչպես նաև հատկապես գյուղական բնակչության արտահոսքի կրճատման երաշխիք:

⁹ Տե՛ս Ս.Մելքումյան, ՀՀ բնական պայմանների ու ռեսուրսների տնտեսական գնահատումը և շրջակա միջավայրի պահպանման հիմնախնդիրը, Եր., 2009, էջ 188:

СЕРГЕЙ МЕЛКУМЯН

Профессор кафедры „Макроэкономики“ АГЭУ,
доктор географических наук

Проблема эффективного использования земли как основного национального богатства.— Для нас, как и для всех других стран мира, несомненно насущное значение имеют земельные ресурсы. Однако наша весьма каменистая республика принадлежит к числу наиболее малоземельных стран мира.

При том, в нашей республике площадь обрабатываемых земельных участков на душу населения составляет 0,22 га (в том числе только пахотные земли - всего 0,18 га). Отметим, что по этому показателю мы в мире превосходим только Китай (0,15 гектар) и Японию (0,05 гектар). Однако по эффективности использования земельных ресурсов мы весьма отстаем не только от Китая и Японии, но и от многих других стран. Считаем, что весьма необходимо, по возможности, использовать опыт бережного и эффективного использования земельных ресурсов Китая и Японии в наших условиях.

В течении последних 15 лет посевная площадь нашей республики сократилась на более 68 тыс. гектаров, в том числе посевных площадей зерновых культур – на 27 тыс. гектаров, виноградники – на 20 тыс. гектаров. Значительная часть наших земельных ресурсов заняты под отходами предприятий горнорудной промышленности.

При весьма рациональном использовании наших земельных ресурсов, мы можем не только обеспечить потребность нашей республики по некоторым видам сельхозпродукции, но и экспортировать на мировой рынок.

SERGEY MELKUMYAN

Professor at the Chair of „Macroeconomics“ at ASUE,
Doctor of Geographical Sciences

The Problem of Efficient Use of Land as the Main National Wealth.— For us, as well as for all other countries in the world, land resources have undoubtedly essential value. However, our very stony republic belongs to the number of the most land-poor countries in the world.

Thus, in our republic the area of the farmland makes 0,22 hectares per capita (including arable lands - only 0,18 hectare). Let's note that by this characteristic we surpass only China (0,15 hectares) and Japan (0,05 hectares). However, by the efficient use of land resources we are far behind not only China and Japan, but also a lot of other countries. We consider that it is extremely necessary, whenever it is possible, to make use of

the experience of careful and effective use of land resources in China and Japan under our conditions.

Within the last 15 years the cultivated area of our republic was reduced by more than 68 thousand hectares, including cultivated areas of grain crops to 27 thousand hectares, vineyards – 20 thousand hectares. Considerable part of our land resources are occupied under wastes of the enterprises in the mining industry.

In case of very rational use of our land resources, we can not only provide the need of our republic in some agricultural products, but also export them to the world market.